

УДК 811.16'01

Мандрик Н. В.

СЛОВ'ЯНСЬКІ АПОСТОЛИ СВ. КИРИЛО ТА МЕФОДІЙ НА ПЕРЕХРЕСТІ ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ

У статті робиться спроба висвітлити питання про джерела слов'янської писемності та української зокрема. Увага приділяється діяльності солунських братів та їх духовній спадщині.

The article deals with the problem of the source of Slavonic written language in general and Ukrainian in particular. Close attention is paid to the contribution of solun brothers to the development of slavonic culture and their spiritual heritage.

Актуальність теми зумовлена відродженням інтересу українців до своєї історії, історії народу, історії мови та культури. Однією зі складових культури є писемність. Свідченням цікавості до історії українського письма є події, які ми, українці, вшановуємо щорічно. Так, у листопаді відзначається Свято української писемності, у третій декаді травня Україна відзначає Дні слов'янської писемності. Традиція відзначати ці свята зародилася ще в кінці минулого століття, то й назву вона одержала традиційну для тих часів: Дні слов'янської писемності, за аналогією – День будівельника, День працівника радянської торгівлі тощо. У цій традиційній радянській назві чомусь немає найменшого натяку на творців цієї слов'янської писемності – святих рівноапостольних Кирила та Мефодія, – а відтак обмежує заходи цих Днів лише до відзначення слов'янської писемності, що, з іншого боку, мабуть, зобов'язує в нашій демократичній державі не дискримінувати інші писемності, наприклад, шумерську або рунічну, та широко відзначати і їх Дні. Але така ліберальна ідея ще не спала на думку жодному з мене-

джерів сучасної української культури. А поки не треба забувати, що створення св. Кирилом та Мефодієм однієї із слов'янських азбук – глаголиці – було далеко не єдиним здобутком солунських братів, а тому вони заслуговують більше уваги до своєї духовної спадщини, яка і нині не втратила своєї актуальності.

На превеликий жаль, і в радянські часи, і за роки незалежності України духовна спадщина св. Кирила і Мефодія так і не стала об'єктом глибокого вивчення, а слугує радше предметом примітивних спекуляцій та засобом безкомпромісної ідеологічної боротьби. Про святих Кирила та Мефодія в Україні згадують, як правило, намагаючись припасувати їхній духовний заповіт до власних інтересів, коли творять чергову слов'янську партію, коли агітують за об'єднання слов'ян – не усіх, а “справжніх”, або ж таврують експансію Ватикану... Насправді услід за церквою 14 лютого, 19 квітня, 24 травня, коли відзначаються роковини смерті та перезахоронення святих Кирила та Мефодія, громадські культурологічні та державні інституції мають добру нагоду, щоб осмислити духовну спадщину просвітителів та вшанувати пам'ять засновників сучасної духовної культури слов'ян.

Св. Кирило (світське ім'я Костянтин) народився у 826 чи 827 р., а його старший брат Мефодій – 814 р. в місті Солунь, сучасна назва Фесалоніки (Греція) у сім'ї Лева – друнгарія, військового середнього чину. За походженням Лев був греком, а мати Кирила і Мефодія, як припускає багато дослідників, була слов'янкою. Оскільки Солунь IX ст. був двомовним: місцева людність розмовляла грецькою мовою та болгаро-македонським діалектом, то св. Кирило та Мефодій ще з дитинства добре засвоїли слов'янську мову. Не випадково на початку 60-х рр. IX ст., коли в Константинополі визначався склад так званої моравської місії, то вирішальний вплив на її склад справив той факт, що Кирило та Мефодій походили з Солунь, а “солуняни, – за словами імператора Михайла III, – всі чисто говорять слов'янською мовою”.

Молодший із солунських братів – Костянтин-Кирило освіту здобував у Константинополі у Магнавській школі, найкращому навчальному закладі Візантії, де викладали Лев Математик та філософ, а згодом патріарх Фотій. Освітою Костянтина-Кирила опікувався сам логофет (державний секретар) Теоктист. У 850 або 851 р. Кос-

тянтин стає професором цієї уславленої школи, де він прославився не лише як філософ, але і як знавець інших мов. Окрім грецької, він досконало володів слов'янською та латиною, а також старогрейською мовою, адже під час складання слов'янської азбуки він використав ряд елементів гебрейсько-самаритянського письма.

Про молодість Мефодія, старшого брата Костянтина-Кирила, збереглося обмаль свідчень. Є припущення, що замолоду Мефодій був імператорським намісником на слов'янських (болгарських) землях Візантії, та, розчарувавшись у державній кар'єрі, постригся в ченці й оселився в одному з монастирів на горі Олімп, що поблизу сучасного міста Бурса у Туреччині. Освіченість св. Кирила високо цінувалась у найвищих колах Константинополя – Константин-Кирило навіть одержав прізвисько – Філософ, – тому його часто залучали до різних дипломатичних місій. Нині достеменно відомо про так звану сарацинську та Хозарську місії св. Кирила. У Сарацинській місії, яку очолював видатний візантійський дипломат IX ст. Григорій Асикрит, Кирило прославився доказовою логікою під час релігійних диспутів з місцевими мусульманами. Так звана Хозарська місія, яка відбувалась головним чином в Херсонесі, на території сучасного Криму, стала знаменною тому, що під час цієї місії св. Кирило в херсонеській затоці виявив мощі св. Климентія, четвертого Папи Римського, якого тут стратили (втопили) 101 р. під час заслання.

Однак для слов'ян найважливішою місією св. Кирила стала Великоморавська, яку він розпочав разом зі своїм старшим братом Мефодієм у 863 р. У середині IX ст. Великоморавське князівство активно бореться за незалежність від сусідніх франкських (германських) князівств. У політичній та військовій сферах велико моравський князь Ростислав досяг значних успіхів, однак церковне життя Великої Моравії й надалі залишалося цілком підпорядкованим франкському єпископату (ситуація, що дуже нагадує сучасний стан в українському православ'ї). Щоб обмежити недружні впливи сусідньої держави через церкву, у 859 р. князь Ростислав, бажаючи проповідувати християнське віровчення рідною мовою, вирішив запросити з Риму єпископа, який не був би пов'язаний із сусідніми князівствами. Однак Рим на прохання Ростислава відповів мовчанкою. Тоді великоморавський князь Ростислав у 861 чи 862 році

звернувся до візантійського імператора Михайла III та патріарха Фотія з таким проханням: “Хоча і відкинули наші люди поганство і дотримуються християнського закону, нема у нас такого учителя, який розтлумачив би мовою нашою істинну християнську віру”.

Слід наголосити, що Ростислав не просив прислати у Велику Моравію місіонерів, які охрестили б місцеву людність, як це суголосно стверджують радянські та українські дослідники. Велика Моравія християнізована задовго до Моравської місії св. Кирила та Мефодія. Про це свідчать не лише слова князя Ростислава у зверненні до візантійського імператора, що “наші люди відкинули поганство і дотримуються християнського закону”, які подають православні джерела, зокрема “Життя Кирила”, а й низка інших фактів, серед яких вельми промовистими є такі: у 798 р. Велику Моравію відвідав архієпископ Арно із Зальцбурга, який тут, за свідченнями тогочасних джерел, висвячував храми, зустрічався зі священниками та проповідував місцевому люду; у 799 р. на Велику Моравію з титулом *episcopus Sclavorum* (єпископ слов’ян) було призначено Теодора, якого згодом замінили єпископи Отто та Осбалд; у 820 р. в Нітрі було збудовано величний кафедральний собор у романському стилі. Ці факти, на нашу думку, переконливо засвідчують, що вже на поч. IX ст. населення Великої Моравії було християнізоване завдяки зусиллям місій із Зальцбурга та Регенсбурга.

Імператор Михайло III та патріарх Фотій, побоюючись втручатися у релігійні справи Великої Моравії, що підпадала під сферу впливу Риму, задовольнили просьбу князя Ростислава лише частково. Вони не наважилися послати єпископа, проте доручили очолити місію ревним християнам, які намагалися у всьому чинити по-християнськи, та й, поза сумнівом, найталановитішим філологам свого часу.

Оскільки св. Кирило та Мефодій не були наділені ніякими привілеями чи повноваженнями, то своє перебування у великій Моравії вони розпочали з каторжної праці: створювали та апробували норми першої літературної мови слов’ян; активно перекладали основні конфесійні тексти, що дозволило б вести богослужіння слов’янською мовою; навчали слов’янської грамоти та богослов’я близько 50 учнів, які повинні були стати священниками. Ця праця, як свідчать джерела, тривала 40 місяців, після чого св. Кирило та

Мефодій разом із учнями вирушили у тривалу подорож до Рима, де, як вони сподівалися, римські єпископи висвятять підготовлених ними священників (самі вони такого права не мали), а також хотіли одержати офіційне визнання створених ними перекладів основних богослужбових текстів слов'янською мовою.

Надзвичайно повчальною з погляду сучасності є поведінка святого Кирила під час дискусій з Духовенством Венеції, яка відбувалася, коли солунські брати подорожували до Рима. За свідченнями “Життя Кирила”, у Венеції єпископи, священники, монахи накинулись, мов ворони, на Кирила, впадаючи у тримовну ересь: вони були переконані, що Бога можна прославляти лише трьома мовами – староеврейською, старогрецькою та латиною, тому слов'янські переклади Святого письма вони вважали еретичними. Святий Кирило присоромив їх, відповівши: “Хіба Бог не посилає дощ однаково для усіх? Або ж сонце не світить усім і всюди? Або не усі дихаємо однаково повітрям? Тож як не соромно вам визнавати лише три мови, а решту племен народів вважали сліпими і глухими”. А на додаток св. Кирило дотепно назвав таких оборонців канонічності трьох мов платниками, бо, мовляв, святенність староеврейської, старогрецької та латини вони пояснювали тим, що напис на Гробі Господньому був виконаний за наказом Пилата саме цими трьома мовами.

Якщо дискусії св. Кирила з тримовниками у Венеції мали, очевидно, напівофіційний характер, то активні переговори з Папою Римським мали визначальний вплив на результати та подальшу діяльність солунських братів серед слов'ян, а тому потребували від них неабиякого дипломатичного хисту. Найбільшим успіхом не лише св. Кирила та Мефодія, а й усього слов'янського світу можна вважати офіційне визнання Римом кирило-мефодіївських перекладів конфесійної літератури, що по суті прирівнювало у правах із трьома традиційними богослужбовими мовами і старослов'янську, норми якої заклали саме Кирило і Мефодій. Папа Римський навіть рішуче став на захист старослов'янської мови, добре зрозумілої тогочасним слов'янам, застерігаючи: “Якщо хтось із учителів, які прийдуть до вас, (...) насмілиться вас якось розбещувати, глузуючи з книжок на мові вашій, хай буде він не лише відлучений від церкви, але і відданий під суд, поки не навернеться. Бо це – вовки, а не

вівці, яких треба розрізняти за плодами та обходити стороною”.

Завдяки солунським братам слов’яни першими серед європейських народів здобули право говорити з Богом рідною мовою. При цьому слід наголосити, що св. Кирило і Мефодій зуміли так вирішити вкрай складну проблему визнання церквою старослов’янської мови. Це помітно сприяло єдності церкви, зміцнювало східну і західну гілку християнства, тоді як адепти запровадження у церковне життя інших європейських мов, зокрема англійської, німецької, нерідко породжували церковні розколи.

Окрім визнання Папою Римським офіційного статусу старослов’янської мови, ще ціла низка промовистих вчинків апостольської столиці спростовує поширені нині в Україні міфи про ворожість Риму до солунських братів та про їхню “невтомну й безкомпромісну боротьбу” з Римом. Так, за свідченнями “Житія Кирила”, що належить до православної традиції, Папа Адріан II прийняв слов’янські книги, освятив їх та передав їх у знаменитий римський собор Санта-Марія Маджоре, а єпископам Формові Портуенському, який згодом став Папою, та Гаудеріху Веллетрійському доручив прийняти іспити й висвятити належно підготовлених учнів Кирила та Мефодія. Мефодія Папа висвятив спочатку на єпископа, а згодом надав йому титул *archiepiscopus Pannoniensis* – архієпископ Паннонський. Із приходом солунських братів до Риму літургії старослов’янською мовою урочисто відправлялися у найбільших храмах Риму: апостола Петра, апостола Павла, святого Андрія, святої Петроніди та ін.

Коли на початку 869 р. св. Кирило захворів та помер, то Папа, визнаючи величезні заслуги покійного, всупереч традиції, запропонував, щоб св. Кирила було поховано в усипальниці пап – соборі св. Петра, але за наполяганням Мефодія св. Кирила було поховано праворуч від вівтаря храму св. Климента; його мощі і нині тут зберігаються.

Прагнучи зберегти слов’янську богослужбову традицію, Рим, у міру своїх можливостей, сприяв діяльності архієпископа Мефодія після смерті його брата: коли зальцбурзькі єпископи схопили та ув’язнили Мефодія, “віддячивши” йому у такий спосіб за виведення з-під їх впливу велико моравської єпархії, Папа двічі посилав булли з вимогою звільнити бранця, а коли це не допомогло, то ви-

слав свого легата Павла з Анцони, який зміг визволити Мефодія.

Життя і діяльність св. Кирила та Мефодія показує, що для них не існувало прірви між Римом та Константинополем. Будучи наближеними особами до патріарха Фотія, який мав не найкращу репутацію в Римі, св. Кирило та Мефодій сміливо звертаються з проханням визнати богослужбові переклади слов'янською мовою та висвятити їх учнів, які проповідували б слово Боже рідною мовою, до не знайомого їм Риму, хоча ці проблеми їм набагато легше було б вирішити в Константинополі, у прихильного до них патріарха Фотія. Однак опосередковане втручання Фотія у справи Великої Моравії поглибило б суперечності Риму та Константинополя, тому св. Кирило та Мефодій відкидають цей шлях та обирають незмірно важчий, який не зашкоджував би церковній єдності. Як вияв доброї волі та глибокої поваги до західної традиції християнства можна розглядати дарунок солунськими братами Риму мощів св. Климента. Нетлінні мощі св. Климента знайшов св. Кирило, який і подарував цю християнську святиню саме Риму, місту, з яким пов'язана діяльність Климента.

Таким чином, право називатися слов'янськими просвітителями та апостолами слов'янства св. Кирило і Мефодій заслужили тим, що, по-перше, створили першу слов'янську азбуку – глаголицю; по-друге, витворили норми першої літературної мови слов'ян – старослов'янської; по-третє, зробили перші переклади основного корпусу християнської богослужбової літератури старослов'янською мовою; по-четверте, підготували цілу когорту учнів (близько 200), серед яких уславлені Климентій Охридський, Гаразд, Ангелар, Наум, Сава, Семижизнь, Каїх та ін., які стали достойними продовжувачами традицій своїх учителів не лише у великій Моравії, а й Болгарському царстві; по-п'яте, завдяки неперевершеному дипломатичному хисту св. Кирила та Мефодія слов'яни першими в Європі офіційно здобувають право говорити з богом рідною мовою, а вся їхня діяльність слугує єдності християнської церкви і в минулому, і нині.

Св. Кирило та Мефодій показали і сучасникам, і прийдешнім поколінням, що лише невтомна просвітницька праця, освячена християнською любов'ю, дає щедрі плоди, які здатні служити людям тисячоліття. Саме тому свято рівноапостольних св. Кирила та

Мефодія, яке відзначається 24 травня, дає добру нагоду для осмислення духовного заповіту видатних слов'янських просвітителів, апостолів слов'янства, які, не забуваймо, прислужилися і до становлення християнської культури українців в часи Русі-України і спадщина допоможе відповісти на виклики XXI століття.

Література

1. Див.: Книжник. – 1991. – № 3–6; 1992. – № 1–2.
2. Кримський А. Твори.: У 5 т. – К., 1973. – Т. 3. – С. 252–282.
3. Кримський А. Твори.: У 5 т. – Т. 3. – С. 267.
4. Кримський А. Твори.: У 5 т. – Т. 3. – С. 268.
5. Мовчан П. Мова – явище космічне // Літ. Україна. – 1989. – № 43–48.
6. Огієнко І. Слов'янське письмо перед Костянтином // Збірник Історико-філологічного відділу. – К., 1928. – № 76.
7. Плющ П. Історія української літературної мови. – К., 1971. – С. 148–149.
8. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменницької староукраїнщини XI–XVIII вв. – 1924. – С. 36.